

עיון בהרכבי תואר עקיפים ובהינתן תפקודם בעברית של ימינו

1. הגדרת המבנה ותיחומו

במאמר זה יידונו הרכבי תואר במבנה של סמיכות שהנסמך בהם הוא ש"ת (שם תואר) "אמתי" (לא ש"ת גזור שם בצורן גזירה סופי י')¹ והסומך הוא ש"ע (שם עצם). שה"ת בהרכב זה מתאים במין ובמספר לנושא הנמצא מחוץ להרכב (להלן מ₁), אולם, כפי שיובהר בהמשך, על אף ההתאם הדקדוקי ביניהם אין יחס רפרנציאלי ישיר בין הנושא ובין מה שנאמר עליו (להלן הפרדיקט), כלומר ייחוס של תכונה אליו. מבחינה סמנטית התכונה המובעת בשה"ת מתייחסת ישירות לרפרנס של שה"ע הסומך (להלן מ₂). בהמשך אסביר את התניותו הסמנטיות של המבנה, ואטען כי הקשר הלוואי המובע בו הוא תולדה של הרכבה עקיפה הן במישור התחבירי הן במישור הסמנטי (דהיינו מצד היחס בין הרפרנט לתכונתו).

ההרכב התוארי שנדון בו מקביל לטיפוס המהופך על פי המיון של אנרי פרה במאמר שנתפרסם בשנת 1939 בשם "Sylvie est jolie des yeux". במאמר זה הבחין פרה, מן הבלשנים הסטרוקטורליסטים הבולטים של אסכולת ז'נווה (מיסודו של דה סוסיר), בין שלושה סוגים של יחסי נושא-פרדיקט במבנה בצרפתית של ש"ת + מילת היחס + ש"ע:² (1) הטיפוס המהופך (le type converse), (2) הטיפוס הפסיבי (le type passif), (3) הטיפוס הטרנזיטיבי (le type transitif).

א. הטיפוס המהופך

למשל, ילדים אדומי-שיער, אדם זקוף-קומה, דירות צמודות-קרקע, עץ רחב-צמרת, זקנה בלויית-סחבות, הגה קלית-מרון, פקיד רם-דרג, פיקודן קצר-מועד. טיפוס זה

1. ש"ת "אמתי" ממלא פונקצייה פרדיקטיבית, דהיינו מציין את מה שנאמר על נושאו הפרטי מבחינת אחת מתכונותיו. ש"ת כזה אינו חייב להיות צמוד לגרעינו (שה"ע) כלואי, והוא עשוי גם להיקרות בעמדת נושא. (להבחנה בין ש"ת "אמתי" או "חופשי" ובין ש"ת "לא אמתי" או "בלתי חופשי" עיין הלוי תשנ"ב). במונחים של רוזן ש"ת כזה הוא גם ש"ת "חזק". הבחנתו של רוזן בין ש"ת "חזקים" ו"חלשים" היא בעיקרה הבחנה מורפולוגית (עיין רוזן 1962, עמ' 119-202, 241-242).

2. מיון סמנטי-תחבירי דומה מוצג אצל בליכום תשס"א. היא מתארת שלושה טיפוסים אלה: טיפוס מס' 1 אדם יפה תואר, טיפוס מס' 2 אישה נשוכת נחש, טיפוס מס' 3 אדמה רחבת-ימים.

מאופייין בשינוי המיקום של איברי הפרדיקציה בהשוואה למבנה הפוססיבי-אטריבוטיבי הישיר, למשל, הוא לבן-עור : יש לו עור לבן.³ פרה מדבר על מבנה מעגלי או מצולב שמקורו בשינוי המיקום וביחסים הרפרנציאליים העקיפים בין המתאר למתואר. המתואר מיוצג כאן, לדעתו, כמפוצל לשני מתוארים המייצגים את שני פניה של אותה ישות, השלם והחלק.⁴ מבחינה טיפולוגית מקבילותיו ההודו-אירופיות הקרובות ביותר של המבנה השמי הנידון הן המבנה של ש"ת + מילת יחס פוססיבית-פרטיטיבית + ש"ע, כגון בצרפתית *pâte de teint* ("חיוור-צבע"), באיטלקית *bella di aspetto* ("יפת-מראה"), בספרדית *grande en potencia* ("רב-כוח"), באנגלית *light of step* או *swift of foot* ("קל-רגליים"/"מהיר-רגליים") ו-*schön von Gestalt* ("יפה-מראה") בגרמנית.⁵ לעומת זאת ההרכבים מסוג *swift-footed* באנגלית ו-*schöngestaltig* ("יפה-מראה") או *schwarzäugig* ("שחור-עיניים") בגרמנית ואף *černoglazyj/černookij* ("שחור-עיניים") ברוסית שונים מאוד מן המבנה השמי הנדון ואף מן המבנה התוארי מן "הטיפוס המהופך" בלשונות הרומאניות.⁶ פרה מציין כי הרכבים אלה מקבילים לכאורה בלבד להרכב הלוואי בצרפתית עם מילת היחס *de*. להלכה מקום האיברים בסדר מתאר-מתואר בשני המבנים דומה, אך למעשה ההרכבים בעלי הסיומת התוארית *-ed* באנגלית ו-*-ig* בגרמנית (ואף עם סיומת התואר בצורה הקצרה האדוורביאלית ברוסית) משקפים את הסדר הרגריסיבי הרגיל של מתאר-מתואר הנהוג בשפות אלה, ולכן רואה בהם פרה מבנה מן "הטיפוס הישיר" (*le type direct*).⁷ לעומת זאת, בצירופים הלוואיים בצרפתית עם מילת היחס סדר המילים הוא פרוגרסיבי, ולכן המסקנה המתבקשת היא שרק הם מייצגים נאמנה את הטיפוס המהופך. דבריו אלה של פרה

3. בצרפתית *Il est blanc de peau = Il a la peau blanche*. יש לציין כי דווקא הדוגמה לטיפוס המהופך המשמשת ככותרת המאמר *Sylvie est jolie des yeux* אינה קבילה בצרפתית. לפי פרה בן הזוג של מבנה זה הוא המבנה הפוססיבי מן הטיפוס הישיר *Sylvie a de jolis yeux*.
4. "les deux sujets logiques doivent être conçus comme formant *une seule et même substance*" (פרה 1939, עמ' 188; ההדגשה שלי, ר"ה).
5. שם, עמ' 187-188. להקבלה בין המבנה השמי למבנה עם מילת יחס פוססיבית-פרטיטיבית בשפות הגרמניות עיין גולדנברג 2002, עמ' 205. (הוא מזכיר שם הקבלה דומה המופיעה אצל (E. Reiner, "Damqam-Inim Revised", *Studia Orientalia* 55, 6 [1984], pp. 3-8).
6. מבנים תואריים אלה קרובים יותר למבנה הצרפתי *aux yeux bleus* ולא למבנה מן הטיפוס המהופך (עם מילת היחס *de*).
7. לאמתו של דבר נכון יותר, לדעתי, לראות את היחידה המורכבת הרב-מורפמית בשפות הגרמניות כיחידה תוארית אחת, שהרי צורות בסיומת *-ed* כגון *horned* (מקורן), *bearded* (מזוקן), או *mehlig* (מקומח) נחשבות ש"ת לכל דבר, בין שהן נקרות כיחידה מילונית פשוטה בין שהן נקרות כיחידה מילונית מורכבת.

נכונים מאוד גם באשר להרכבי התואר העקיפים בעברית ובערבית.⁸ סדר המילים בהרכבי התואר העקיפים הפוך מן הסדר הרגיל (קרי ש"ע + ש"ת, שהוא "הטיפוס הישיר"), ושה"ת מתאים במין ובמספר לנושא שמחוץ להרכב. תכונות אלה של ההרכב התוארי השמי הן תכונות מהותיות המבדילות בינו ובין ההרכבים בעלי הסימונות התואריות בלשונות ההודו-אירופיות.⁹

ב. הטיפוס הפסיבי

למשל, ילד צרוב־שמש = "שהשמש גרמה לו להיות צרוב".¹⁰ שה"ת בהרכבים אלה נקרה בדרך כלל בצורת בינוני פעול, והוא מציין את מצבו של הנושא (הפעול) כתוצאה מפעולתו של השם הסומך (הפועל). מסגרת מבנית זו היא אכסניה מתאימה למטפוריזציה (הפועל מומשג כגורם חי/אנוש האחראי למצבו של הפעול). דוגמות מלשון הספרות העברית של ימינו:

1. אחדים מהם היו טולסטויאנים... מיוסרים, דברנים, חנוקי יצרים, מכורסמי אידיאות (עוז, עמ' 8).
2. הייתי ילד אכול היסטוריה (עוז, עמ' 30).
3. אנשים... יושבים ושותים... בערים צלופות גשם (עוז, עמ' 21).

ג. הטיפוס הטרוניטיבי

במונח טרוניטיבי הכוונה ליחס טרוניטיבי במוכּן הלוגי ולא במוכּן התחבירי, דהיינו היחס הלוגי $p \rightarrow q$ (כלומר "אם p, אז q"). למשל, קירות מלאי־טחב ← הטחב מלא בקירות. והשווה: "והענן מלא את בית ה'" (מלכים א ח, י) לעומת "והבית מלא ענן

8. ההרכב התוארי העקיף המקביל בערבית הוא המבנה המכונה במסורת הדקדוק הערבי "סמיכות לא אמיתית" (إِضَافَةٌ خَيْرٌ حَقِيقَةً). בניגוד לעברית בערבית בסמיכות זו הסומך מופיע תמיד עם תווית היידוע, אך זו אינה מיידעת את הנסמך (שכן היידוע הוא יידוע סוגי). כדי ליידע את הנסמך (יידוע ממשי, אקטואלי) יש צורך להוסיף לו את תווית היידוע, דבר האסור בסמיכות הרגילה (מכאן השם "סמיכות לא אמיתית"). למשל, זה ילד יפה־פנים הֵנָּא וְלֵד חֲסֵן אֻוְجֵי לעומת זה הוא הילד יפה־הפנים הֵנָּא הוּא אֻוְלָד אֻלְחֲסֵן אֻוְجֵי. בערבית קיים גם מבנה פחות מוגבל של אטריבוציה עקיפה המכונה "א־נעת א־סבבי" (أَلْتَّعْتُ أَلْسَبَبِي). עיין למשל דים 1986, עמ' 253–257, ובעיקר גולדנברג 2002.
9. עיין דים 1986, עמ' 247, ובעיקר גולדנברג תשנ"ז, עמ' 169–173. גולדנברג (שם, עמ' 171) מתאר את סדר ההרכבה בהרכבי התואר בלשונות המערב לעיל כ"א + ב) + סיומת גזירה כשא + ב) הם בסדר הרגיל בלשון לצירוף לוראי של תואר ומתואר". כנגד זה (שם, הערה 26) תואר מורכב עם תחיליות סמנטיות כגון עם התחילית דוי (ולא עם השם הנסמך שתי־), למשל דורגלי, דומה לדעתו בגזירתו לצורות האירופיות הנזכרות (כגון two-legged, dvunogij, zweibeining).
10. בצרפתית, למשל (לפי פרה, 1939, עמ' 186) brune de soleil ("צרוב־שמש") לעומת brune de peau ("צרוב־עור / שזוף־עור"), השייך לטיפוס המהופך.

בית ה' (דברי הימים ב ה, יג). לטיפוס זה משתייכים פעלים עומדים מהשדות הסמנטיים של מילוי, שריצה ונטיפה המביעים יחסי מכל-מוכל. יחסים אלה מאפשרים לתפוס את האירוע או המצב מנקודת ראייה של השלם או מנקודת ראייה של החלק. למשל, נהרות שורציתנינים (ראייה הוליסטית, כלומר מלאי תנינים) לעומת תנינים שורצים בנהרות (ראייה פרטיטיבית, התמקדות בכמות מסוימת של תנינים); וכיוצא בזה מקום רחש־חיים, אזור שופע־מים, מרכזים הומי־אדם, פצועים שותת־אדם, ילדים זבי־חוטם, פרחים נוטפי־צוף. לכאן שייכים גם פועלי לבישה, כיסוי והעמסה, כגון אנשים לבושי־סחבות / עטויי־גלמיות, גברת חגורת־סינר, עצים עמוסי־פרי. סימן ההיכר של מבנה זה הוא היכולת להמיר את שה"ת הנסמך (בדרך כלל בצורת בינוני פעול) בצורת הנפרד שלו בצירוף מילת היחס הלוקטיבית־אינסטרומנטלית ב־ (מְלֵא־ / מְלֵא ב־, עָמוּס־ / עָמוּס ב־, לְבוּשׁ־ / לְבוּשׁ ב־ וכיו"ב).
דוגמות לטיפוס זה מלשון הספרות של ימינו:

4. הטולסטויאנים של השכונה היו כולם... חדורי רגש עמוק כלפי הטבע... מלאי להט פציפסטי (עוז, עמ' 8).
5. ספונים להם נבחת בבתי נאים... בתוך בתי־מידות משוכללים, רפודי־שטיחים (עוז, עמ' 51).
6. כפר בוורי שאגן, מעולף ציפורים מזמרות, רווי נביחות כלבים וקריאות תרנגול (עוז, עמ' 54).
7. משאיות מחופות ברזנט וקטומות חרטום (שלו, עמ' 38).

בין הטיפוס הפסיבי ובין הטיפוס הטרגיזיטיבי אין גבול חד־משמעי, אך מפאת קוצר היריעה לא נדון בכך כאן. לא כן ההבדל בין שני טיפוסים אלה ובין הטיפוס המהופך. פרה מדגיש כי ההבדל העיקרי ביניהם הוא שבטיפוס המהופך שני הנושאים הלוגיים יוצרים מהות אחת.¹¹ כדי להבהיר נקודה זו נדגים את ההבדל בין הטיפוס הטרגיזיטיבי ובין הטיפוס המהופך בשני הרכבים שבהם משמש התואר מלא: בחורות מלאות־גוף – ההרכב התוארי הוא מן הטיפוס המהופך; לעומת עיר מלאת־שוטרים – ההרכב התוארי הוא מן הטיפוס הטרגיזיטיבי (העיר מלאה בשוטרים ← שוטרים ממלאים את העיר).

הפרפרזה הנפוצה בבלשנות השמית להרכבי התואר הנידונים מיוסדת על ראייתם כמבנה המקביל במשמעותו לתיאור הבחינה ("תמיז"). למשל, ידוע־חולי = ידוע

11. פרה (שם) מציין את איברי הגוף ואת התכונות שהן חלק בלתי נפרד מאותה ישות, ומוציא מכלל זה, שלא בצדק, את חלקי הלבוש החיצוניים לישות המתוארת. הוא טוען שהחוש הלשוני שלו אומר לו לדחות צירופים כגון belle de gants ("יפה־כפופת"), fine d'etoffe ("מצויץ־שרוולים"), longue de manches ("ארוך־שרוולים"), chausure ("שחור־נעל"). להסתייגותנו מטענה זו עיין להלן §5.

במה שנוגע לחוליו; מגולח־זקן = מגולחים במה שנוגע לזקן.¹² כלומר, הרכבים אלה מתפרשים כפרדיקציה ישירה בין הנושא לפרדיקט ומשלימו (לענייננו המשלים האקוזטיבי). להלן אציג גישה שונה. ההרכבים התואריים לעיל יתוארו כהרכבה עקיפה בשני מישורים – התחבירי והסמנטי. ההרכב התוארי הנידון, שהוא המבנה "המסומן", ייבחן גם מצד הניגודים ההדדיים בינו ובין מבנים ישירים "בלתי מסומנים" של פרדיקציה כפולה, פוססיבית-אטריבוטיבית. למשל, נערה כחולת-עיניים :: יש לנערה עיניים כחולות / היא בעלת עיניים כחולות. כמו כן ייבחן תפקודו על פי סביבות היקרותו בעברית של ימינו.

2. השמות שניתנו למבנה

הרכב אקסוצנטרי

משמעותו המילולית של "מבנה אקסוצנטרי" היא מבנה שמרכזו מחוץ לצירוף. על פניו מונח זה צורם, שהרי כיצד ייתכן מבנה גאומטרי של אובייקט שמרכזו נמצא מחוץ לאותו אובייקט.

מונח זה נפוץ בספרות הבלשנית היונקת מן המסורת הבלומפילדיאנית.¹³ הוא משמש גם להגדרת הרכבים מסוג whitecap, longnose, red-head, longlegs שיש בהם צירוף של ש"ת וש"ע אך הם מתפקדים כש"ע. בהרכבים אלה ההתאם אינו לאחד מרכיבי הצירוף. למשל, that longlegs (ולא these), ובצרפתית הציפור "אדום החזה" קרויה le rouge-gorge אף ש-gorge מינו נקבה.¹⁴ במונח זה משתמשים גם לתיאורם של הרכבי תואר מסוג blue-eyed, שיש בהם צירוף של ש"ת וש"ע ומשמעותם היא של ש"ת, כפי שמשקפת סופית התואר שלהם; כלומר צירופים שאין תפקידם התחבירי נקבע על פי קדקוד הצירוף (שה"ע) אלא על פי

12. למשל, בלאו תשי"ב, עמ' 67 הערה 3. הוא מתאר את המבנה כ-genitivus limitationis (על דרך "האקוזטיב היווני" המכונה גם accusativus limitationis, הנקרה באופן פרוטוטיפי עם שמות משיכים). עיין על כך להלן §3.

13. עיין בלומפילד 1933, §12.10. להתייחסות למונח מבנה אקסוצנטרי בהקשר להרכבי התואר העקיפים בערבית ראה דים 1986, עמ' 250. מונח זה אף משמש את רוזן (תשכ"ח, עמ' 100-102) לתיאור ההרכבים העקיפים בעברית. הוא מבחין בין הרכבים אלה להרכבי התואר ה"אנדוצנטריים", כגון מרחיק־לכת, זרוע־כוכבים, חדר־עצבנות, לבוש־מעיל, ידוע־חולי, מוכה רעב, מלא־עניין. מיון דיכוטומי זה של רוזן הוא מיון מנקודת ראייה צורנית־תחבירית צרה, ואין בו מענה הולם לאופן ההרכבה העקיף במישור התחבירי והסמנטי. מיון זה גם מתעלם מן היחסים הסמנטיים השונים המובעים בהרכבי התואר. זאת ועוד, הקבוצה שהוא מכנה "הרכבים אנדוצנטריים" אינה עשויה מקשה אחת, והיא משקפת טיפוסים שונים, כגון הטיפוס הפסיבי והטיפוס הטרנזיטיבי, לשיטתו של פרה.

14. לפי זה בעברית היה צריך להיות אדומת־חזה, אך "אדום" מתאים לשם הסוג ("בעל חיים") ולא לרפרנט "ציפור", שהוא ממין נקבה.

משמעותו התחברית של הצירוף השלם, ושארף ההתאם בהם אינו לקדקוד (משום כך אין לצירוף למעשה קדקוד או מרכז). למשל, הכינוי הפרונומינלי (המייצג את מ₁) אינו מתאים במין ובמספר לשה"ע (מ₂) בהרכב (לדוגמה *le rouge-gorge*).¹⁵ מבנה אנדוצנטרי מוגדר על דרך בלומפילד כמבנה אשר לפחות אחד מרכיביו יכול במרבית ההקשרים לעמוד תמורת הצירוף השלם. דהיינו, מבנה אנדוצנטרי משקף מצב של שוויון ערך בין החלק (הרכיב) לצירוף השלם. היחס הלוואי, המשקף יחסי תלות או שעבוד, הוא דוגמה מובהקת למבנה אנדוצנטרי. היסוד הנלווה (הלוואי, המגדיר) הוא היסוד שניתן להשמיטו.¹⁶ לפי גישה זו הערך של צירוף כזה מצד מעמדו כחלק דיבר נקבע על פי הקדקוד. למשל, חלב טרי הוא חלב, אבל נערה כחולת-עיניים אינה נערה כחולה, וידידות רבת-שנים אינה ידידות רבה. ואולם, כפי שנבהיר להלן בסעיף 5, מחמת עקרון "המטונימיה המשוקעת" תוקפו של הסבר זה מוגבל.

המונח אקסוצנטרי מתייחס אפוא להרכבים הנידונים מהיבט אחד בלבד, דהיינו מצד היחס הצורני-תחבירי בין הרכיבים ובין הצירוף שעל פיו נקבע מעמדו של ההרכב בין חלקי הדיבר. בהגדרה זו של הרכבי התואר אין התייחסות ליחס התחבירי-סמנטי המתקיים בין מ₁ להרכב, ואין בו הסבר לאטריבוציה העקיפה בין מ₁ ובין התואר המורכב, הן מבחינת אופן ההרכבה הן מבחינת היחסים בין איברי הפרדיקציה.

הרכב *bahuvrīhī*¹⁷

שם זה הוא בין הכינויים הכלליים הנפוצים ביותר לתיאור הרכבי התואר בלשונות ההודו-אירופיות¹⁸ המתאפיינים במוגבלות הסמנטית, בעיקר ההגבלה של מ₂ לשם

15. עיין בלומפילד 1933, §14.6.
16. הגדרה זו מבוססת על המעמד התחבירי (בהתאם ל-*status constructus*) של מרכיבי הצירוף. אולם במודיפיקציה אנדוצנטרית לא תמיד ברור כיוונה, כלומר לא ברור מיהו הנשרר (המגדיר) ומיהו השורר (גרעין הצירוף, המוגדר). במקרים כגון אלה קובע הקריטריון הסמנטי, כלומר ההחלטה מיהו הגרעין ומיהו האיבר המשני תלויה במהותם הלוגית-סמנטית של האיברים וביחסי ההיררכייה ביניהם. עיין סוויט 1891, עמ' 45 ואילך, דיונו במבנים שהוא מכנה "אנטי-לוגיים"; למשל מבנים עם שמות מכמתים כגון *a piece of, a number of* וקרוביהם, שבהם המילה המשנית מבחינה לוגית עומדת ראשונה והיא נושא המשפט, אך ההתאמה מתממשת הלכה למעשה על פי המעמד הלוגי-סמנטי של המרכיבים ולא על פי מעמדם התחבירי. השווה רוב התלמידים הלכו, הם מותק של ילדים.
17. תרגומו המילולי של הצירוף בסנסקריט הוא "ארץ) מרובת-אורז". עיין למשל זיילר 1983, עמ' 28, וביתר הרחבה בחיבורו הקלסי של יקובי 1897.
18. לדוגמות באנגלית עיין יסרסן 1909-1949, כרך 2, §§15.34, 15.351. לדוגמות ביוונית, בלטינית, בסנסקריט, בפרסית עתיקה, בהונגרית ובאירית (קלטית), נוסף על הדוגמות באנגלית, בגרמנית ובצרפתית, ראה בנבנישט 1974, עמ' 155-160.

המציין קניין משויך או לשם המשקף יחסי אינהרנטיות בין חלק לשלם.¹⁹ בחינה מדוקדקת של ההרכבים המכונים בשם זה עשויה ללמד שהם שונים מאוד זה מזה מבחינת מבנם התחבירי ואופן הרכבתם, ולענייננו שונים לחלוטין מן המבנה בעברית.

הרכב פוסטיבי²⁰

מונח זה שקוץ לפחות מצד מובנו הישיר, ואף יש בו יותר משמץ של אמת, אך גם הוא מעורפל מדי, מה גם שבהגדרתו אין התייחסות ליחסים המורכבים המובעים בהרכבי התואר הנידונים.

3. ניתוח סמנטי-תחבירי של המבנה

קודם שאנתח את מבנהו של הרכב התואר הנידון אשוב ואציין, כי תפיסת המבנה כמבנה של אטריבוציה עקיפה אינה דווקא התפיסה הרווחת בכלשנות השמית. כאמור, מקובל לתאר את המבנה כמבנה של "תמיז", או כמבנה שבו הסומך מצמצם את תחולתו של הנסמך (שה"ת), המוצג מצד אחד מהיבטיו הדנוטטיביים.²¹ לפי גישה זו, בצירוף כגון "והנערה טבת מראה" (בראשית כד, טז) אין יחסי נושא-פרדיקט בין השם הסומך (מ₂) ובין שה"ת, אלא יש להבין צירוף זה כ"הנערה טובה בגלל המראה". כיוצא בזה "חכלילי עינים מייך ולבן שנים מחלב" (שם מט, יב) פירושו "הוא חכלילי בגלל העיניים, העיניים נותנות לו גוון חכלילי"; "הוא לבן בגלל השיניים, השיניים נותנות לו גוון לבן".²² דהיינו, לפי גישה זו קיימת פרדיקציה ישירה בין מ₁ ובין הפרדיקט התוארי.

אציג עתה תפיסה מנוגדת. לפי תפיסה זו, בניגוד להרכבה הלוואית הפשוטה והישירה בין ש"ע לש"ת, ההרכבה במבנה שהוא מושא עיונו היא עקיפה. מבחינה סמנטית קיים יחס בין מ₂ ובין רכיב התכונה המשוקע בש"ת, אך אין שוויון מעמד תחבירי וסמנטי (אפוזיציה) בין מ₂ ובין הרכיב הפרונומינלי המשוקע בש"ת.²³ לשון אחר, היחס בין מ₁ ובין התכונה המיוצגת בתואר הוא יחס עקיף, אף שמבחינה צורנית יש התאם במין ובמספר בינו ובין שה"ת (דהיינו, יש יחס של אפוזיציה בין

19. השווה רוזן שם, הערה 4.

20. השם נזכר למשל אצל זיילר 1983, עמ' 28.

21. לתפיסה מעין זו של המבנה בערבית עיין למשל ביסטון 1970, עמ' 47; רקנדורף 1921, § 85 ("Genitiv der Spezialisierung"); פישר 1972, § 146c ("Genitiv der Spezifizierung").

22. עיין גיא תשל"ח, עמ' 71; הנ"ל 1996, עמ' 388.

23. שה"ת הוא יציר לשוני סינטטי (כיווץ של פרדיקציה אטריבוציבית) המכיל בתוכו את בעל התכונה (המיוצג בו בדרך בלתי מפורשת) ואת תכונתו, וביניהם קיים יחס אטריבוציבי (עיין גולדנברג 1998 [1983], עמ' 343-346; תשמ"ח, עמ' 16-17; ובהרחבה 1998 [1995]).

מ₁ ובין הרכיב הפרונומינלי המשוקע בשה"ת). למשל, נערה כחולת-עיניים (תכונת הכחול מתקשרת ישירות לעיניים ולא לנערה, אף שההתאם הוא לנערה).²⁴ מבחינה לוגית יש להבין את האטריבוזיה במבנה הנידון כמיוזג של שתי פרופוזיציות:²⁵ (א) פרופוזיציה בעלת פרדיקט של ציון תכונה {"להיות תואר"}; למשל, העיניים כחולות. (ב) פרופוזיציה בעלת פרדיקט של שיוך תכונה; למשל, לנערה יש עיניים כחולות. דהיינו, הפרופוזיציה האנליטית שהיא הבסיס הלוגי של המבנה היא {מ₂ + פרדיקט שיוך + מ₁ + פרדיקט תוארי (של מ₂)}, כגון העיניים של הנערה כחולות / לנערה יש עיניים כחולות. עם זאת אין אני גורסת כי מבנה התשתית התחבירי של ההרכב הנידון הוא פרדיקציה כפולה, פוססיבית-אטריבוטיבית, במבנה ישיר כגון לנערה יש עיניים כחולות.²⁶ בדיקת התפוצה המשלימה בין המבנה הפוססיבי-אטריבוטיבי הישיר ובין ההרכב

24. לתפיסה זו ראה למשל דים 1986, § 7.1, 7.2, דיונו במבנה המכונה בדקדוק הערבי "סמיכות לא אמיתית". גם מוראוקה (1992, עמ' 47) מתאר את המשלים (הסומך) בהרכבים כגון חלוץ-הנעל, קרועי-בגדים, מגולחי-זקן כנושא הבינוני הפעול. תפיסה זו מצויה אף ביסוד הניתוח התחבירי שמציע גולדנברג (2002) במאמר העוסק במבנה הנידון ובמקבילתו הערבית וכן במבנה האטריבוטיבי העקיף הנקרא בדקדוק הערבי "א-נעת א-סבבי".
25. השווה בנבנישת, שם. בנבנישת מדגיש כי "הרכב ה-bahuvrīhī הוא הֶלְחָם של שתי פרופוזיציות לוגיות נפרדות המתרכבות בדרך של אטריבוזיה עקיפה. הוא מתרץ את האטריבוזיה העקיפה כשילוב בין שני מישורים בלתי סימטריים: (א) המישור התחבירי המציינ יחס בין שני סימנים ("ש"ע ופרדיקטיב תוארי). למשל, arc est d'argent ("תיבה כסופה/מצבע כסף"). במישור זה, על פי הגדרתו, מובעת פונקצייה של תיאור (של ה-attribué). (ב) המישור הסמנטי שמתקיים בו יחס בין שני הסימנים ובין הרפנט המתואר ושמובע בו שיוך התכונה לרפנט (הפונקצייה של ה-attributaire). למשל, x a arc d'argent / arc d'argent est à x ("תיבה כסופה שייכת ל-x / ל-x יש תיבה כסופה"). לדעתו, במבנה ה-bahuvrīhī arguró toxos ההומרי, שמקבילתו בצרפתית היא (le dieu) à l'arc d'argent ("האל [קסוף-התיבה"], כלול בעל התכונה (attributaire) מחמת ההלחם בין המישור התחבירי והמישור הסמנטי, אולם אין בעל התכונה רכיב תחבירי של המבנה. טענה זו אינה מתאימה למבנה התוארי העקיף בלשונות השמיות, ואף לא למבנה בצרפתית מסוג Sylvie est jolie des yeux, שבעל התכונה מיוצג בו בשה"ת בצורה מורפולוגית (באמצעות ההתאם) ומצד זה הוא מהווה רכיב תחבירי. כלומר, במבנה התחבירי יש לזוהי רכיבים (כמוסבר אצל גולדנברג, שם): הקדקוד הפרונומינלי המייצג את נושא ההרכב, שה"ת ושה"ע. לדעת בנבנישת אופיו של המבנה קשור קשר בל יינתק עם הבנתו בדרך דרמישורית זו, שהרי כאשר אין הֶלְחָם של שני המישורים והמבנה מתקיים במישור אחד בלבד, התוצאה היא צורות גזרות (דריבטיביות) כגון enfantin, ילדותי (שיש בו תכונת ילדותיות/המתאפיין בילדותיות).
26. עיין בנבנישת 1974, עמ' 156 – "Voici le point important – cette proposition n'est pas simple, et n'étant pas simple, elle ne saurait être regardée comme le fondement ultime du composé" ("כאן הנקודה העיקרית: פרופוזיציה זו אינה פשוטה, ומתוך כך שאינה פשוטה אין להבינה כבסיס הסופי של ההרכב").

התוארי הנידון עשויה ללמד, כפי שנראה להלן, שאין להבין את ההרכב התוארי העקיף כגלגול של פרדיקציה פוססיבית-אטריבוטיבית ישירה. זאת ועוד, הממצאים מעידים כי המסגרת המבנית הפוססיבית-אטריבוטיבית הישירה היא מסגרת הולמת להבעת משמעות מוחשית, בעוד המסגרת המבנית של האטריבוטיבית העקיפה מתאימה להבעת משמעות מופשטת או מושאלת שהפרפרזה שלה אינה המבנה הפוססיבית-אטריבוטיבי הישיר.²⁷ למשל, יהודי זקוף-קומה לעומת? הקומה של היהודי זקופה או? ליהודי יש קומה זקופה – במבנה הישיר הקומה מומשגת כחלק מוחשי של הגוף, ולא כמושג מופשט. כיוצא בזה אדם קרמזג לעומת? אדם בעל מזג קר או? לאדם הזה יש מזג קר; צעירים יפינפש לעומת? יש לצעירים נפש יפה או? הנפש של הצעירים יפה. הפרפרזה במבנה הישיר של הרכבי תואר אלה מפקיעה בדרך כלל את המטפורה ממשמעותה או מניבה סטייה סמנטית. למשל, בחורים בריאי-בשר, ?לחורים יש בשר בריא; אישה קצרת-רוח, ?לאישה יש רוח קצרה; צעירים משולחי-רסן, ?הרסן של הצעירים משולח. כמו כן, במקרים רבים ההרכב התוארי העקיף מציין מונח בעל משמעות וירטואלית או גנרית, ולכן מבנה התשתית שלו אינו המבנה הפוססיבית-אטריבוטיבי הישיר. למשל, שחור-העור / לבני-העור / צהובי-העור נקראים כך גם אם אין עורם בהכרח שחור, לבן או צהוב. לעומת זאת למבנה הישיר יש לאנשים עור שחור/לבן/צהוב או אנשים בעלי עור שחור/לבן/צהוב יש משמעות אקטואלית, כלומר הוא מציין את תכונת הרפנט הפרטי. טענתי היא אפוא, כי הפרפרזה הנכונה של הרכב התואר העקיף בביטוי כגון נערה קצרת-ראייה היא "נערה המתאפיינת בקוצר-ראייה" ולא "נערה בעלת ראייה קצרה" או "יש לנערה ראייה קצרה".

השקפה זו עולה בקנה אחד עם דרך הניתוח התחבירי שמציע גולדנברג למבנה הנידון.²⁸ גולדנברג מפרש הרכב תואר עקיף כגון רע־מעללים כ"מי שידוע ברוע מעלליו". המרכיבים העומדים ביסוד המבנה הם, לדעתו: 1 הקדקוד הפרונומינלי של הביטוי התוארי ["זה", "מי ש"];²⁹ 2 ההרכב (צירוף הסמיכות) של 2 שם התכונה ["רוע"] עם 2 הנושא הגניטיבי הישיר שלה ["מעללים"]. באמצעות הלחמה של 1 עם 2 המבנה כולו של [1 - [2-2]] מתפרש כ-[1-2 - 2].

ועוד זאת: אני טוענת כי נוסף על האטריבוטיבית העקיפה, המתקיימת כאמור בין מ₁, מ₂ וש"ת, ההרכבה בין מ₁ ומתארו היא פועל יוצא של הרכבה סינתטית בין הרפנט (במובן של הקטגוריה המושגית שעמה נמנה הרפנט) של מ₁, ובין התכונה המיוצגת בתואר המוסב אליו. התכונה המובעת בהרכב התוארי היא תכונה מייצגת,

27. עיין גם דוגמות 1-3 לעיל.

28. גולדנברג 2002, עמ' 205-206.

29. בדומה לשה"ת הפשוט אף בהרכב התוארי מיוצג בעל התכונה בדרך וירטואלית או בלתי מפורשת.

מהותית או גנרית, של הקבוצה שעמה נמנה הרפרנט של מ, ואין היא תכונה מקרית או פרטית שלר כשם היחיד. למשל, דן הוא אדם זקוף-קומה לעומת דן זקוף מאוד (שה"ת מציין תכונה פרטית של הרפרנט), אך ?? דן זקוף-קומה מאוד (הדירוג הוא אחד המאפיינים המהותיים של קטגוריית שה"ת ה"אמתי", המתאר תכונת רפרנט פרטי). כיוצא בזה שמעון הוא פקיד רס"דרג (ההרכב התוארי מתייחס למעמדו של המתואר, ואינו מתאר את תכונת הרפרנט), אך ?? שמעון הוא רס"דרג; שרה ורות הן נשים מעוכבות-גט (ההרכב התוארי מתייחס למעמדן), אך פחות רגיל שרה ורות מעוכבות-גט.

הרכבה סינתטית מעין זו ידועה היטב גם בצירופים הפשוטים של שם ותואר שהוא לוואי ביסודו (שאינו גלגול של מבנה פרדיקטיבי או שאין לו פרפרזה פרדיקטיבית, ולכן אינו ממלא את התפקיד הקטגוריאלי האמתי).³⁰ כגון במבנה ש"ע + ש"ת גזור שם בצורן סופי -י; למשל, יועץ משפטי (התכונה מוסבת אל הייעוץ ולא אל האדם), וכך גם מנתח פלסטי, עציר ביטחוני. הוא הדין בצירופי שם ותואר המציינים את תכונת הקבוצה, כגון שטיח אדום שפורסים לפני אח"מים (ייקרא כך אף אם צבעו דהה), מדרגות נעות (ייקראו כך אף כשאינן נעות), וכן צירופים כבולים כדוגמת מערץ מושבע (ההערצה מושבעת, לא האדם) ועני מרוד, שגם בהם ההרכבה היא בין הרפרנס של השם (ולא הרפרנט) ובין התכונה המובעת בתואר.

4. הגבלת המבנה לציון משויכות או יחס של אינהרנטיות בין החלק לשלם

המשויכות (inalienability, appurtenance/pertinence) היא יחס סמנטי חוץ-לשוני המציין את הזיקה האינהרנטית בין החלק לשלם מנקודת הראייה של החלק ("המשויך"), הנתפס כחלק בלתי נפרד של השלם.³¹ לפי הגדרות אחרות המשויכות היא "תכונה של שם המציין אובייקט הנתפס בלשון נתונה כבעל אוטונומיה נמוכה"³² או "יחס של שייכות בלתי נפרדת, שאינה מתוך בחירה, שאין לבעלים שליטה עליה, ואין הוא קובעה".³³ למעשה אין המשויכות מציינת רק יחס שאינו מתוך בחירה בין ישות אחת ואיבר או תכונה שלה (אפילו השם שניתן לאדם בלידתו), כי אם אף יחס בין בעל הקניין ובין הדברים שרכש לעצמו, אשר באופן אובייקטיבי אינם חלק אינהרנטי שלו, אך נתפסים בעיניו או בעיני החברה כחלק

30. במונחים של באלי (1950, עמ' 107) בהרכב התוארי, בדומה לשה"ת בצורן סופי -י, קיים יחס של relation, בעוד במבנה התוארי הישיר, של ש"ע + ש"ת, היחס הוא של inhérence (עייני פרה 1929, עמ' 225).

31. למשל, לפי *Oxford English Dictionary*, ערך appurtenance.

32. ראה ניומן 1996, עמ' 745.

33. ראה צ'פל ומקגורגור 1996, עמ' 11.

ממנו (כגון פריטי לבוש, אביזרים שונים כמו כלי מלחמה, וכן רכוש שצבר בתוכו השדה ותנובתו).³⁴

רשימת השמות הנחשבים משויכים אינה אחידה בכל הלשונות, אף שיש בה מידה רבה של היגיון סמנטי. המשויכות היא, כאמור, מושג תלוי הקשר חברתי-תרבותי, לפיכך לגבי כל לשון, וליתר דיוק לגבי כל מצב לשון, מן הראוי להביא רשימה מילונית מיוחדת. החברים המובהקים ביותר בקטגוריה זו הם איברי גוף. למשל, אכילס מתואר במקומות רבים באיליאדה³⁵ מהיר-רגלים. כינויה של הרה הם לבנת-הזרועות וגדלת-העין. אתנה מכונה כחולת-עין, בת בריסס יפת-הלחיים, ואאוס מכונה ורודת-האצבעות. הבקר מכונה במקומות רבים באיליאדה ובאודיסיה עקום-הקרניים, והצאן צחות-הצמר (למשל איליאדה, עמ' 57). ביוון העתיקה גם צלו של האדם נחשב חלק בלתי נפרד ממנו; למשל, בנו של אנכיסס מתואר כאַרְךְ-הצל (איליאדה, עמ' 72). בלשונות רבות הבגדים או אביזרים אחרים שעונד, עוטה או חגור בהם האדם (או החי) נתפסים כתת-סוג של איברי הגוף. למשל בלשון המקרא "ויבאו אנשים משכם... מגלחי זקן וקרעי בגדים" (ירמיהו מא, ה), ובתרגום העברי של ההרכב ההומרי: איגוס, זו רבת-הגדילים (איליאדה, עמ' 84). בעולם העתיק לא רק איברי הגוף ופריטי הלבוש נחשבו חלק בלתי נפרד של האדם אלא אף הליחות ומיצי הגוף ואפילו הכינים והתולעים.³⁶

עם קבוצת המשויכים המובהקים נמנות גם תכונות מופשטות, כגון תכונות אופי, מראה חיצוני וכוח פיזי. למשל, הפיקחות והערמומיות נחשבות מאפייניו של אודיסאוס, המכונה בשירה ההומרית רב-העצה (איליאדה, עמ' 42), טוב-השכל (אודיסיה, עמ' 113), רב-המזימות (שם, עמ' 145); הכוח האדיר הוא מאפיינו הבולט של הקיקלופ הענק פוליפמוס רב-הכוח (שם, עמ' 136). גם תהילת הקרב עשויה להיכלל בין התכונות המאפיינות אדם; למשל, בני האכיים מכונים אדירי-הקרבות (איליאדה, עמ' 83).

בעולם העתיק לא רק צורת איברי הגוף נחשבה סימן היכר של אדם. יעיד על כך מאמר חז"ל "שלושה דברים שאדם ניכר בהם: בכוסו ובכיסו ובכעסו" (בבלי עירובין סה ע"ב). גם היחסים שבין האדם למרחב בזמן ובחלל נחשבים משויכים, משמע הם נתפסים מנקודת ראייה אגוצנטרית, של בעל הקניין. למשל, הכינוי הרגיל של אכילס באיליאדה הוא קצרי-ימים (למשל איליאדה, עמ' 50). לעומת זה יחסי קרבת משפחה דווקא משקפים בשפות רבות יחסי משויכות מרכזיים פחות. למשל,

34. עיין, למשל, במאמרו הקלסי של באלי 1926. על משויכות כמושג תלוי חברה ותרבות. להיקרותו בהרכבי bahuvrīhi עיין זיילר 1983, עמ' 29-30. על המשויכות המשתקפת במבנים באמהרית עיין קפליוק 1989. בשיר של זלדה "לכל איש יש שם" יש דוגמאות מובהקות של שמות משויכים.

35. בתרגום לעברית של ההרכב היווני ("האקוטיב היווני"), כגון בתרגומו של טשרניחובסקי.

36. עיין פרה 1939, עמ' 189.

במבנה שהוא מושא עיונו הם מתממשים בהקשר מוגבל של ריבוי או מיעוט בדרך כלל של בנים, כגון (משפחה) מרובת-ילדים, (אישה) חשוכת-ילדים, ובלשון המקרא (אישה) רבת-בנים.³⁷

חברים מרכזיים בקטגוריה הם גם שמות המציניים יחסי חלק-שלם בעצמים דוממים. למשל, תביי מאופיינת מצד היחס בין העיר לשעריה: תבי זו גְּבֵהַת־השערים (איליאדה, עמ' 92); הים מאופיין על פי המלח: גלי הים רבהמלח (אודיסיאה, עמ' 166); הנהר על פי אפיקו: הנהר רחבהאפיקים (איליאדה, עמ' 80); הספוג על פי נקביו: ספוגים מרובינקבים (אודיסיאה, עמ' 115); הספינה על פי משוטיה: ספינה ארוכת־משוטים (שם, עמ' 174); העגלה על פי אופניה: עגלה חמודת־אופנים (שם, עמ' 119); העץ על פי צמרתו: אמירהזית יפה־הצמרת (שם, עמ' 175). וגם תכונות בולטות של דוממים מאפיינות אותם, כגון שאון גלי הים (הים רבהשאון, שם, עמ' 124) וצליל הכינור (כינור נעים־קולות, איליאדה, עמ' 59). לכאן שייכים גם היחסים בין העצם למרחב, כגון אפיון הארץ על פי ממדיה ארץ רחבת־ימים. גם כסף ורכוש עשויים להיחשב משויכים. למשל, על בבל נאמר "שְׁכֵנָהּ על מים רבים רבת אוצרת בא קֶצֶךְ אמת בצֶעֶךְ" (ירמיהו נא, יג). תכונת השפע שמתאפיינים בה החלקים (קרי מים רבים, רבת־אוצרות, אמת־בצער) נתפסת כאן כחלק בלתי נפרד של הישות המתוארת (בבל), דהיינו כתכונה מייצגת, מהותית שלה.

להלן דוגמות מלשון הספרות של ימינו המשקפות ראיית קשר אינהרנטי בין שני השמות (מ₁, מ₂) בהרכבי התואר:

היחס בין הנעליים ובין סוליותיהן וחרטומן:

8. אהב סבא אלכסנדר לחלוש על ציר שלם של נעליים... בהן נוקשות ועבות־סוליה, בהן מעוגלות־חרטום וחדות־חרטום (עזו, עמ' 102).

היחס בין האדם למגבעתו:

9. ולכתוב באנגלית רומנים... על תאוות ואיסורים של מהגרים נוקשי מגבעות (עזו, עמ' 114).

37. בצרפתית, למשל, המתאפיינת בתחביר עשיר של משויכים, לקרובי משפחה אין תחביר מיוחד של משויכים. רוזן (תשכ"ח, עמ' 100) הוציא את השמות המציניים קרבת משפחה מקבוצת "ההרכבים האקסוצנטריים" הנידונים, ועל כך העיר גולדנברג (תשנ"ו, עמ' 171): "הגדרת האיבר השני בכל אלה כקניין 'משויך' [אצל רוזן] שגויה היא וצריכה תיקון ודיוק; אם אין הוא כולל מלים של קרבת משפחה, מה תהיה (אשה) רבת־בנים או (משפחה) מרובת־ילדים?". כאמור, המבנה אינו רגיל עם שמות קרבת משפחה (להוציא שמות אלה). בספרות הבלשנית מודגשת המשויכות כמאפיין מובהק של הרכבי התואר ההודוראירופיים הנידונים. לא מקרה הוא, לדעתי, שגם המבנה הערבי של "א־נעת א־סבבי" מתקשר בעיקרו של דבר לשמות "משויכים", ובעיקר לשמות המציניים קרבת משפחה.

היחס בין החלונות לוילונותיהם:

10. נשקף בשלושה חלונות צרים וגבוהים, כהי וילונות... (עוז, עמ' 59).

היחס בין השמיכה למשבצות המרכיבות אותה:

11. מכוסה עד כתפיו שמיכת צמר קלה מסורגת משבצות אדומות־ירוקות, כחצאית של חייל סקוטי (עוז, עמ' 61).

היחס בין החליפה לקפל:

12. אני זוכר אותו לבוש בחליפת פלאנל... או בחליפת פסים חדת־קפל (עוז, עמ' 104).

היחס בין הבית לנברשותיו:

13. היא היתה בשלושה או בארבעה בתי־קפה מוזהבי נברשות ברחוב יפו (עוז, עמ' 7).

היחס בין האישה לצווארה:

14. גבירות חולמניות וארוכות־צוואר בשמלות נשף (עוז, עמ' 7).

היחס בין האדם לאופקיו והבנתו:

15. ודע לך שהמקטרגים אינם אלא יהודי האתמול, צרי־אופקים ומעוטי־השגה... (עוז, עמ' 80).

היחס בין העיר לקווי המתאר שלה:

16. [תל אביב] עיר עברית לבנה, פשוטת קו, צומחת לה בין הפרדסים והדיונות (עוז, עמ' 11).

היחס בין העם לכתב שלו ולכלי המלחמה שלו:

17. מקים יחד עם הבריטים את חזית עמי התרבות הנאורים מול גלי הפראות המזרחית עקומת־האותיות, עקומת־הסיף (עוז, עמ' 83).

ההבחנה בין שמות "משויכים" ל"בלתי משויכים" מן הדין שתיערך על פי המבנים שהשמות הנידונים נקרים בהם, ולא על פי רשימה מילונית נתונה מראש. מבחינה מתודולוגית מן הראוי לבחון את משמעותו ותפקודו של כל שם בהקשר הנתון, במקום להגדירו מראש כ"משויך", שהרי אותו שם עשוי להיקרות אף במבנה "בלתי משויך". למשל, הוא שבר לה את הלב (הלב מתפרש כאן כ"משויך") לעומת הוא שבר את הלב שלה (הלב עשוי להתפרש כאן כ"בלתי משויך", למשל, לב מפלסטיק

של סטודנטית הלומדת אנטומיה). זאת ועוד, במבנה "משויך" כגון המבנה שהוא מושא עיונו עשויים להופיע גם שמות שאינם משתייכים לשדות סמנטיים מובהקים של "משויכים". דהיינו, כמו בכל קטגוריה פרוטטיפית, אף כאן קיימות דרגות שונות של חברות בקטגוריה. לשון אחר, יש חברים מרכזיים יותר וחברים הקרובים יותר לשולי הקטגוריה, או סוטים ממנה. עם זאת, מתוקף היקרותם במבנה הנידון עשויים שמות מסוימים אשר במבט ראשון נחשבים בלתי משויכים להיתפס כחלק בלתי נפרד מן הישות המתוארת, ועם שה"ת עשויים לציין את סימן ההיכר שלה, או את תכונתה המייצגת. אני טוענת אפוא כי המסגרת המבנית מחייבת (או כופה) המשגה של יחסי אינהרנטיות בין השמות המתוארים,³⁸ וכי על קשר סמנטי פנימי זה בין המתוארים מושתתת האטריבוציה העקיפה והוא שעומד ביסוד התממשותה במבנה הנידון.

5. "עקרון המטונימיה המשוקעת" ומגבלות התממשותו במבנה הנידון

אנרי פרה מדגיש כי במבנה הנדון (הטיפוס "המהופך" לשיטתו) על שני הנושאים הלוגיים (מ₁, מ₂) לציין מהות אחת ויחידה.³⁹ לפיכך הוא רואה בכל איברי גופו של האדם מועמדים מתאימים להיות משלימי תואר במבנה זה. פרה מוציא מכלל זה את השמות המציינים פריטי לבוש, מכיוון שאין הם, על פי הגדרתו, חלק מישות אחת.⁴⁰ קביעה זו של פרה צריכה עיון מחדש.⁴¹

להלן דוגמה מובהקת לתפיסת מראהו של אדם ולבושו כחלקים בלתי נפרדים מאישיותו ואף העמדתם זה ליד זה כשמות שווי ערך, המתייחסים לסומך תואר אחד:

18. זקופים וגבוהים... יפי מלבוש ותואר החליקו השניים בתוך הקהל (שלו, עמ' 399).

לפי עקרון המטונימיה המשוקעת (le principe de métonymie intégrée) של ז'ורז' קלייבר "מאפיינים מסוימים של חלקים [במובן הרחב, כלומר לא רק חלקים מוחשיים, גם היבטים מופשטים של השלם] יכולים לאפיין את המכלול השלם".⁴² למשל, בדוגמה 18 לעיל ניתן לאפיין את האנשים כזקופים, גבוהים ויפים. ולא רק

38. על פי תורת ה-Construction Grammar (עייני גולדברג 1995) המבנה הדקדוקי מתממש בתוך מסגרת מבנית (construction frame) קוגניטיבית בעלת משמעות מופשטת. מסגרת מבנית זו גם קובעת את אופן המשגת האירוע.

39. פרה 1939, עמ' 188. וראה ציטוט דבריו לעיל בהערה 4.

40. ראה לעיל בהערה 11 דוגמות בלתי קבילות, לדעתו, הכוללות שמות של פריטי לבוש.

41. השווה סאל 1998, עמ' 124-127.

42. עייני קלייבר 1989, עמ' 95.

הלבוש, כי אם אף הרכוש עשוי, כאמור, להיחשב חלק מישות אחת ויחידה, ועל כן עשוי לאפיינה בדרך מטונומית. למשל, התואר העקיף רבת־אוצרות מתקשר לכבל (ירמיהו נא, יג) כחלק ממאפייניה המהותיים, וכך, בדרך מטונומית, על פי תכונות השמות המתקשרים אליה (מים רבים, רבת אוצרות, אמת בצער), ניתן לאפיין את כבל כעשירה.

קלייבר מציג את עקרון המטונומיה המשוקעת כעיקרון קוגניטיבי העומד מאחורי התממשותם של מבנים לשוניים שונים. מאחורי עיקרון זה עומדת התפיסה (פרצפציה) של אובייקטים מצד מרכזיותם או בולטותם (saliency) המושגית,⁴³ כגון מרכזיותו של השלם לעומת החלק או האָנוּש לעומת הדומם. עקרון המטונומיה המשוקעת הוא, לדעתי, אחד העקרונות הקוגניטיביים המהותיים שעליהם מושתת מבנה האטריבוציה העקיפה. אולם מימושו של עיקרון זה נתון להגבלות. המסגרת המבנית של ההרכב התוארי הנידון כרוכה אמנם ביחסי חלק-שלם, אולם לא כל חלק ניתן להמשגה כמייצג את השלם, גם אם הוא חלק מן הישות הנדונה. למשל, אפשר לתאר אדם כברי־אָנוּש, אך לא רגיל למצוא תיאור של אדם כברי־אָנוּש. אפשר לתאר אישה כבהירת־עור, בהירת־פנים או בהירת־שיער, אך פחות צפוי למצוא, למשל, אישה בהירת־ידיים. אפשר לתאר גבר כרחב־כתפיים, אך פחות צפוי למצוא אפיון של גבר כרחב־ידיים או רחב־רגליים, או ניתן לאפיין אדם כמנומש־פנים, אך פחות צפוי אפיונו כמנומש־אף. כיוצא בזה חלקים של ישות דוממת. למשל, רגיל למצוא אפיון של עץ כרחב־צמרת, אך לא רגיל למצוא אפיון עץ כרחב־עלים. זאת ועוד, לא כל פרדיקט יכול לשמש תכונה מייצגת, מהותית או מספיקה של הרפנט. למשל, אפשר לאפיין אישה כאדומת־שיער, אך פחות צפוי לאפיינה כיבשת־שיער. אפשר לאפיין אדם כאָרְךְ־רגליים (למשל, "אבא אָרְךְ־רגליים"), אבל פחות רגיל אדם אָרְךְ־ידיים. הוא הדין לגבי חלקי לבוש העשויים לאפיין את האדם כחלק בלתי נפרד מהווייתו. למשל, זקנה בלוי־סחבות אך לא רגיל למצוא אפיון זקנה כבלוי־מעיל או בלוי־כובע. עם זאת אין לשלול מראש צירופים כגון אלה, שכן הם תלויי הקשר חברתי־תרבותי, ויעידו על כך הדוגמות 8–16 שהובאו לעיל מלשון הספרות של ימינו ודוגמות 24–26 להלן מלשון העיתונות, אשר אינן מייצגות דווקא את ההקשרים המובהקים של הרכבי התואר הנידונים. גם מהרכבי התואר ההומריים, שהודגמו לעיל, אנו למדים, למשל, כי ביוון הקלסית אפשר היה לאפיין אדם כאָרְךְ־צל או אדיר־קרבות.⁴⁴

43. השווה ל־"salient conditions" של פילמור (התלויים בתכונות כגון חיות, עצמאות, אגנטיביות) ולהיררכייה של צירופים שמניים במשפט על פי בולטותם הסמנטית (פילמור 1977, עמ' 76–78).

44. לדוגמות נוספות של תפיסת "משויכות" תלוית חברה ותרבות במבנה "האקזטיב היווני" ובמקבילו הלטיני עיין פרה 1939, עמ' 189–190.

עקרון המטונימיה עשוי להניב הרכבי תואר המתאימים להלכה להגדרה הבלומפילדיאנית של "הרכב אקסוצנטרי" שערכם שווה, למעשה, לפונקצייה של אחד מרכיביהם, דהיינו שה"ת. למשל, על אישה טובת-לב ניתן לומר שהיא אישה טובה, על אישה אצילת-נפש ניתן לומר שהיא אישה אצילה, נער מנומשי-פנים הוא נער מנומש, נער גבה-קומה הוא נער גבוה, נערה יפת-תואר היא נערה יפה, חייל אמיץ-לב הוא חייל אמיץ, ספר עתיק-יומין הוא ספר עתיק, פיקדון קצר-מועד הוא פיקדון קצר, אולם גדול-ממדים הוא אולם גדול. כיוצא בזה הדוגמות שלהלן:

19. בחורים חסונים, חמי לב [-חמים] אך שתקניים ומהורורים, ובחורות מלאות גוף [-מלאות], גלויות לב [-גלויות] [עוז, עמ' 9].
20. עץ חרוב חולה, עב־גזע [-עבה] וכבד־צמרת [-כבד] הצל עליו [עוז, עמ' 64].
21. על רקע היכרות וחברות אישית ארוכת־שנים [-ארוכה], קשה לראות כאן טובת הנאה ומתן שוחד (הארץ, 26.6.2004).

עקרון "המטונימיה המשוקעת" מתקיים אפוא כאשר החלק נתפס כמייצג את השלם, ותכונתו נתפסת כתכונה מהותית ומספיקה המאפיינת את השלם. נקיטת אסטרטגיה של מטונימיזציה היא, כידוע, עניין קוגניטיבי התלוי בגורמים פרגמטיים המשפיעים על תפיסת המציאות, ואין היא מוגבלת על ידי כללי הלשון.

6. תפוצתו של המבנה בעברית של ימינו

הרכבי תואר עקיפים נפוצים בעברית של ימינו בלשון הכתובה "הבינונית" (כגון לשון העיתונות) ו"הגבוהה" (הספרותית). תפקידם העיקרי לציין סימן היכר של הישות המתוארת. סימן ההיכר הוא תכונה של השם (מ₂) המתקשר עם הישות המתוארת והוא מאפיין ישות זו בדרך מטונימית. התכונה המובעת בהרכב עשויה לציין סימן היכר מקובל (כלומר תכונה גנרית) של הישות המתוארת או היא עשויה לציין מאפיין סובייקטיבי המייצג את עמדת הדובר כלפי אותה ישות, ובכך לשרת את המסר שהדובר מבקש להביע. בלשון הסטנדרטית הכתובה והדבורה משמשים הרכבים אלה בעיקר כמונחים. כמו כן, הרכבים אלה, שהם המבנה ה"מסומן" (בהשוואה למבנה הפוססיבי-אטריבוטיבי ה"בלתי מסומן"), הם אכסניה מתאימה להבעת משמעות מטפורית. ואכן הממצאים מעידים, כי רבים מן ההרכבים שהם חלק מן המילון הממוסד של דובר העברית בת ימינו מבוססים על מעתק מטפורי. מאפיין בולט אחר של הרכבי התואר בעברית של ימינו הוא תפוצתן הרבה של צורות בינוני פעול, בעיקר מפועל, בעמדת נסמך תוארי. צורות המפועל משמשות בהרכבים אלה להפלטת התכונה ולציון מצב קבוע שמאחוריו עומדת פעולה יזומה ומכוונת. להלן דוגמות לתפקודיהם אלה של הרכבי התואר בלשון העיתונות של ימינו.

א. מונח

למשל, בהרכב שלהלן על משקל המונחים מסורבי־עלייה ומסורבי־גיר:

22. אן רובינסון־פטר... עצורה זה שבוע ימים בבית המעצר של מסורבי־הכניסה לישראל (הארץ, 1.7.2004).

וכיוצא בזה המונחים עדשה רחבת־זווית, פיקודן קצר־מועד, טיל ארוך־טווח, ילד לקוי־למידה, דירות צמודות־קרקע, צעירים גלוחי־ראש, חיילים מעוכבי־דרגות, עולים מחוסרי־דיר.

ב. משמעות מטפורית

למשל, בהרכב שלפנינו:

23. סיפוריו של... כתובים בגוף ראשון נוכח, בשפה קצוצת־כנף (הארץ, ספרים, 9.1.2002).

וכן בצירופים מילוניים ממוסדים שהמטפורה בהם נשחקה, כגון עובדים קשיחים, נער כב־פה, אינטרסים כבדי־משקל, פוליטיקאי עדין־לשון, קורא חד־עין, אישה מרuttת־עצבים, נער משולח־רסן, אדם קר־מזג.

ג. סימן היכר סובייקטיבי של המתואר

24. [מדינת ישראל היא] ישות מבולבלת־זהות, פרומת־גבולות אפילו יותר מאשר בילדותה ובעלומיה (ד' רוזנבלום, הארץ, מוסף ליום העצמאות, 29.4.1998).

25. אבל סינדרלה זו אינה רק משוכלת־אותיות, היא גם מהופכת־תפקידים (הארץ, ספרים, ביקורת על ספרה של ע' לינור "שתי שלגיות", שהגיבורה בו נקראת סנדלרית 9.4.1997).

ד. הרכב התואר מצייץ מצב קבוע של המתואר (מ₁) שהוא תוצאה של פעולה מכוונת ומצטברת כלפי השם (מ₂) המתקשר אליו, או מצייץ תכונה מופלגת של מ₂ שהיא סימן היכר של הנושא המתואר (מ₁). למשל: נער מגודל־איברים הוא נער שאיבריו גדולים מאוד. נשים מעוכבות־גט הן נשים שבמשך תקופה ארוכה עיכבו להן במכוון את מתן הגט. ובאופן בולט בדוגמה להלן:

26. להביט בעיניהם של פלשתינאים משוללי־זכויות אזרח ופספורט, מעוכבי־מחסומים, עצורים ומעונים, מנועי־חופש תנועה ויציאה לחו"ל, מצומצמי־מים ועוד עוולות איומות שמביא עליהם הכיבוש (הארץ, מכתבים למערכת, 7.8.1999).

בדוגמה לעיל בחר הדובר לנקוט שרשרת של ארבעה הרכבי תואר עם נסמך בבינוני

פעול, בעיקר בצורת מופעל (מתוכם מודגשים שלושת הרכבי התואר העקיפים בלבד). בחירת הדובר לקדד את דבריו בשרשרת של הרכבי תואר, נוסף על התארים האחרים, משרתת ללא ספק את הפונקצייה הפרגמטית של המסר, להביע דעה אישית על מצבו של המתואר (מ₁). החזרה והפירוט באמצעות שרשרת של מתארים קרובי משמעות היא אמצעי נוח לחיזוק תכונותיו של המתואר, דהיינו להפלטת מצבם של הפלשתינאים שזכויות היסוד נשללות מהם. אולם ההיסק הפרגמטי, של ראיית מצב המתואר כמצב קבוע שמקורו בפעילות מצטברת ומכוונת של אגנט מסוים, קשור גם בשימוש במבנה של הרכב תואר עם מתאר בצורת בינוני פעול שהוא בעל משמעות אספקטואלית פרפקטיבית מובהקת. אפיון זה של הישות המתוארת הוא חלק בלתי נפרד מן המשמעות המופשטת של המסגרת המבנית הכרוכה בראיית קשר פנימי בין השמות, כמו ביחסי חלק-שלם.

7. סיכום

תיארת את הרכב התואר מן הטיפוס המהופך כמבנה של אטריבוציה עקיפה שמקורו ביחסים רפרונציאליים בלתי ישירים בין המתואר (מ₁) למתארו (קרי ההרכב התוארי המלא, כיחידה מילונית אחת) ובהיפוך מקומם של איברי הפרדיקציה בהשוואה לסדר הרגיל בפרדיקציה הפוסטיבית-אטריבוציבית הישירה, כגון נערה קצרת ראייה : לנערה יש ראייה קצרה. עם זאת הראיתי, כי אין המבנה הנידון גלגול של פרדיקציה פוסטיבית-אטריבוציבית ישירה.

הצגתי את העמדה כי מבנה זה הוא מבנה מוגבל המתאים באופן מובהק להבעת יחסי אינהרנטיות או משויכות בין שני שמות. טענתי כי מבנה זה מממש את משמעות המסגרת המבנית הקוגניטיבית המופשטת הכרוכה בהמשגת קשר פנימי בין שני השמות מ₁ ו-מ₂. עוד טענתי כי קיימים יחסי גומלין בין קשר סמנטי פנימי זה ובין המבנה התחבירי, שההתאם הדקדוקי בו הוא ל-מ₁ (הנושא), אף שמבחינה לוגית שה"ת מתייחס ישירות ל-מ₂ (השם שבתוך ההרכב).

תיארת את יחסי האטריבוציה העקיפה בין הנושא להרכב התוארי מחד גיסא כהרכבה סינתטית בין השם שבהרכב ובין רכיב התכונה המשוקע בשה"ת, ומאידך גיסא כיחס של אפוזיציה בין הרכיב הפרונומינלי המשוקע בשה"ת ובין הנושא שמחוץ להרכב שייצוגו הוא ההתאם הדקדוקי בין הנושא לשה"ת. הפרפרזה שהוצעה אפוא לביטוי כגון נערה קצרת ראייה היא "נערה המתאפיינת בקוצר ראייה". הסבר זה מנוגד לתפיסה הרווחת בדרך כלל בבלשנות השמית, שלפיה הרכב התואר הנידון הוא "גניטיב של ספציפיקציה" (או "תמייד"), כלומר מבנה של סמיכות תואר המציין את תכונת הנושא מבחינת אחד מהיבטיו, כגון "הנערה קצרה מבחינת ראייה".

בגדר הדיון נבחנה תפוצתו של המבנה בעברית של ימינו, בעיקר כמציין סימן

היכר שהוא תכונה מהותית מספיקה של המתואר או תכונה גנרית שלו. מצד זה בולט בעברית של ימינו השימוש בהרכבי התואר הנידונים כמונחים ממוסדים מקובלים. הראיתי גם כי הרכב התואר הנידון עשוי לציין מאפיין סובייקטיבי, בדרך כלל תוך חיזוק התכונה והגברתה, בעיקר באמצעות שימוש בתואר נסמך בצורת בינוני פעול (בעיקר מפועל). בבחינת התפוצה המשלימה בין המבנה הנידון ובין בן זוגו במבנה הפוססיבי-אטריבוטיבי הישיר הראיתי, כי בהרכב התוארי יש נטייה להביע משמעות מושאלת בעוד המבנה הישיר, ה"בלתי מסומן", מציין בראש וראשונה משמעות מילולית-מוחשית. התפוצה המשלימה בין ההרכב הנידון ובין מבנים אחרים המשמשים בעברית של ימינו ראווה, ללא ספק, למחקר בפני עצמו. כך, למשל, מעניין לבחון את התפוצה המשלימה בין הרכב התואר העקיף למבנה של ש"ת + ל' היחס + שם פעולה (או שם הגזור ממנו), למשל (בד) נעים למגע, (בגד) קל לקיפול, (הגה) קל לתמרון, (מכשיר) קל לתפעול, (נעליים) נוחות להליכה; ולמבנה של ש"ת + שם פועל, למשל: אדם נוח היה, קל לכעוס וקל לרצות (עוז, עמ' 102). כמו כן מעניין לבחון את התפוצה המשלימה בעברית של ימינו עם המבנה של ש"ת + ב' היחס + ש"ע "משויך" בכינוי חבר (קורפרנציאלי לבעלים), למשל: (אדם) נחוש בדעתו / לקוי בשכלו / בריא בנפשו.

הקיצורים הביבליוגרפיים

מחקרים

- Ch. Bally, "L'expression des idées de sphère personnelle et de = 1926 solidarité dans les langues indo-européennes", in F. Fankhauser & J. Jud (eds.), *Festschrift Louis Gauchat*, Arau 1926, pp. 68–78
- A. F. L. Beeston, *The Arabic Language Today*, London 1970 = 1970 ביסטון
- בלאו תשי"ב = י' בלאו, "בינוני פעול בהוראה אקטיבית", לשוננו יח (תשי"ב-תשי"ג), עמ' 67–80.
- L. Bloomfield, *Language*, New York, Chicago, San Francisco & Toronto 1933 = 1933 בלומפילד
- בלביוס תשס"א = ר' בלביוס, "מיפה עיניים" עד 'טיפש בחכמה': על סמיכות שם התואר ותחליפיה ברבדים השונים של העברית", לשוננו סג (תש"ס-תשס"א), עמ' 81–105.
- E. Benveniste, "Fondements syntaxique de la = (1967) 1974 composition nominale", *BSL* 62 (1967), pp. 15–31 [reprinted in *Problèmes de linguistique générale*, vol. II, Paris 1974, pp. 145–162]
- A. Goldberg, *Construction: A Construction Grammar = 1995 Approach to Argument Structure*, Chicago 1995

גולדנברג תשמ"ח = ג' גולדנברג, "יחסים תחביריים וטיפולוגיה בלשונות השמיות", עיונים בעקבות מפעלו של פולוצקי, ירושלים תשמ"ח, עמ' 7-18.
גולדנברג תשנ"ו = ג' גולדנברג, "העברית כלשון שמית חיה", נספח א: תארים מורכבים, בתוך הלשון העברית בהתפתחותה ובהתחדשותה, ירושלים תשנ"ו, עמ' 169-173.

G. Goldenberg, "Nominalization in Amharic and = (1983) 1998 Harari: Adjectivization", *Studies in Semitic Linguistics*, Jerusalem 1998, pp. 343-366 [reprinted from S. Segert & A. J. E. Bodrogligeti (eds.), *Ethiopian Studies Dedicated to Wolf Leslau on the Occasion of his Seventy-fifth Birthday*, Wiesbaden 1983, pp. 170-193]

G. Goldenberg, "Attribution in Semitic = (1995) 1998 Languages", *Studies in Semitic Linguistics*, Jerusalem 1998, pp. 46-65 [reprinted from *Langues Orientales Anciennes: Philologie et Linguistique* 5-6 (1995), pp. 1-20]

G. Goldenberg, "Two Types of Phrase Adjectivization", = 2002 'Sprich doch mit deinen Knechten aramäisch, wir verstehen es!' – 60 Beiträge zur Semitistik, Festschrift für Otto Jastrow zum 60. Geburtstag, Wiesbaden 2002, pp. 193-208

גיא תשל"ח = ע' גיא, תאורים אדנומינליים בשפות השמיות, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ח.

A. Gai, "Adnominal and Adverbial Attributes in Semitic = 1996 Languages", *Le Muséon* 109 (1996), pp. 369-393

W. Diem, "Alienable und inalienable Possession im = 1986 Semitischen", *Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft* 136 (1986), pp. 227-291

הלוי תשנ"ב = ר' הלוי, "תארים חופשיים ותארים בלתי חופשיים בעברית החדשה", מחקרים בלשון ה-ו (תשנ"ב), עמ' 521-536.

H. Seiler, *Possession as an Operational Dimension of = 1983 Language*, Tübingen 1983

O. Jespersen, *A Modern English Grammar on = 1949-1909 Historical Principles*, London & Copenhagen 1909-1949

H. Jacobi, *Compositum und Nebensatz*, Bonn 1897 = 1897

M. Ljung, "Some Remarks on Antonymy", *Language* 50 = 1974 (1974), pp. 74-88

T. Muraoka, "Biblical Hebrew Philological Notes", = 1992 *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 15 (1992), pp. 43-54

- D. Neumann, "The Dative and the Grammar of Body Parts = 1996 נוימן
in German", in H. Chappel & W. McGregor (eds.), *The Grammar of
Inalienability*, Berlin 1996, pp. 745–779
- C. Fillmore, "The Case for Case Reopened", in P. Cole & = 1977 פילמור
J. M. Sadock (eds.), *Syntax and Semantics*, 8, New York, San
Francisco & London 1977, pp. 59–81
- W. Fischer, *Grammatik des Klassischen Arabisch*, Wiesbaden = 1972 פישר
1972
- H. Frei, *La grammaire des fautes*, Paris 1929 = 1929 פרה
- H. Frei, "Sylvie est jolie des yeux", *Mélanges de linguistique = 1939 פרה
offerts à Ch. Bally*, Genève 1939, pp. 185–192
- M. Salles, "La construction converse 'être un peu lent de la = 1998 סאל
tête mais rapide des pieds'", *Linguistique* 34 (1998), pp. 121–136
- H. Sweet, *A New English Grammar Logical and Historical*, = 1891 סוויט
vol. I, Oxford 1891
- H. Chappel & W. McGregor, *The Grammar of = 1996 צ'פל ומקגרגור
Inalienability: A Typological Perspective on Body Part Terms and the
Part-Whole Relation*, Berlin 1996
- G. Kleiber, *L'article LE générique: La généralité sur le = 1989 קלייבר
mode massif*, Genève 1989
- O. Kapeliuk, "Appurtenance as a Linguistic Concept", = 1989 קפליוק
Folia Linguistica 23, 3–4 (1989), pp. 341–350
- H. B. Rosén, *A Textbook of Israeli Hebrew*, Chicago 1962 = 1962 רוזן
רוזן 1968 = ח"ב רוזן, "הרכבי שם תואר ושמות תואר מורכבים בעברית
הישראלית", ספר בר אילן למדעי הרוח והחברה, קובץ העשור ב, בעריכת מ"צ
קדרי, רמת גן תשכ"ח, עמ' 98–105.

מקורות ספרותיים

- הומרוס, האיליאדה והאודיסיאה, תרגום ש' טשרניחובסקי, תל אביב תשט"ו.
ע' עוז, סיפור על אהבה וחושך, ירושלים 2002.
מ' שלו, בביתו במדבר, תל אביב 1998.